

הרומנטיקה של ההכחדה הזוחלת

ה אם יהדות התפוצות בסכנה?

למרבה הצער, השאלה הטעונה הזאת, המציתה ויכוחים סוערים ומחלוקות עזות בקרב יהודי אמריקה ואירופה, אינה טורדת במיוחד את מנוחתם של הישראלים. האדישות היחסית שמגלה הציבור הישראלי בעניין זה אולי אינה מפליאה, בהתחשב בסכנות המוחשיות והקטלניות מאוד שעמן הוא נאלץ להתמודד דרך קבע. מנקודת מבטו של מי שמאויים על ידי הטרור האיסלאמי ותכנית הגרעין האיראנית, נראות מועקותיהם של יהודי המערב, הנהנים מביטחון פיזי ומרווחה כלכלית יחסית, כ"צרות של עשירים". ועם זאת, טוב יעשו הישראלים אם יתנו את דעתם על המשבר הדמוגרפי החריף שבו נתונות הקהילות היהודיות הגדולות בתפוצות; ייתכן שהנזק הנגרם בגינו לעם ישראל גדול כבר כעת מכל מה שהחיזבאללה או החמאס מסוגלים לעולל. ואמנם, הערכת המצב השנתית של 'המכון לתכנון מדיניות עם יהודי', שהונחה על שולחן הממשלה בתחילת חודש ינואר השנה, מציינת תמונה עוכרת שלוה. על פי הנתונים המובאים בדו"ח, מנתה האוכלוסייה היהודית בעולם בראשית שנת 2007 מעט יותר משלושה-עשר מיליון נפש. כ-5.4 מיליון מהם חיים בארץ ישראל, שהפכה, לראשונה מאז ימי בית שני, למרכז היהודי הגדול בעולם, הודות לגידול הטבעי של אוכלוסייתה. מחוץ לגבולות המדינה היהודית, לעומת זאת, המגמה הנה הפוכה. הקהילה היהודית-אמריקנית הולכת ומצטמצמת: מספר היהודים החיים בארצות-הברית פחת מ-5.5 מיליון נפש ב-1990 ל-5.27 מיליון נפש כיום. המצב באירופה אינו טוב יותר. לדברי מחברי הדו"ח, האוכלוסייה היהודית במדינות היבשת הולכת ומתמעטת מזה עשורים

רבים: אם בשנת 1970 חיו באירופה 1.3 מיליון יהודים, הרי שכעת עומד מספרם על כמיליון בלבד.

במבט ראשון, הנתונים הללו אינם נראים דרמטיים יתר על המידה – מדאיגים, אולי, אך לא מעוררי חרדה. ואולם, בחינה דקדקנית יותר מראה כי המצב עגום יותר מכפי שהוא נראה בתחילה. ככלות הכל, הגורם העיקרי להתמעטות מספר היהודים בתפוצות אינו העלייה לישראל אלא נישואי תערובת – ואלה, כך מתברר, הפכו כבר לדבר שבשגרה.

המספרים המצוטטים בדו"ח המכון לתכנון מדיניות עם יהודי מדברים בעד עצמם. שיעור נישואי התערובת של זוגות צעירים עומד, נכון להיום, על שמונים אחוזים בקרב יהודי רוסיה ואוקראינה; על ארבעים אחוזים בקרב יהודי צרפת ובריטניה; על שישים אחוזים בקרב יהודי גרמניה; על שלושים וחמישה אחוזים בקרב יהודי קנדה; ועל ארבעים וחמישה אחוזים בקרב יהדות ארגנטינה וברזיל. היקף התופעה רחב במיוחד – במספרים מוחלטים – בקרב יהדות ארצות הברית, הקהילה הגדולה ביותר מחוץ לישראל, הנטמעת בסביבתה בקצב הולך וגובר: בתחילת המאה העשרים, שיעור הנישואין המעורבים של זוגות צעירים במדינה זו עמד על כשני אחוזים בלבד; כיום, לאחר מאה שנים של התבוללות אינטנסיבית, הוא עומד, לפי הדו"ח, על חמישים וארבעה אחוזים לערך (סקר האוכלוסייה היהודית הארצי [NJPS] שנערך בארצות הברית בשנים 2000–2001 מצביע על שיעור נמוך מעט יותר – ארבעים ושבעה אחוזים). פירוש הדבר הוא שקרוב למחצית מן היהודים האמריקנים אשר נכנסו לאחרונה בברית הנישואין בחרו להתחתן עם לא־יהודים. למעשה, על פי סקרים שונים, בניה ובנותיה של התפוצה היהודית הגדולה בעולם נוהגים כך מזה שלושה עשורים לפחות.

הממצאים אינם מותירים מקום לספק: תופעת נישואי התערובת כבר אינה בעיה המכרסמת בשוליים של העם היהודי, אלא בשדרה המרכזית שלו. מדי שנה היא מרחיקה אלפי אנשים – באופן בלתי הפיך, ברוב המקרים – מעמם וממורשתם, וגודעת אילנות יוחסין יהודיים בני מאות ואלפי שנים. בניגוד לאנטישמיות, התופעה הזאת אינה כרוכה באלימות או בגילויי שנאה, ועל כן אינה מעוררת תגובות של פחד וחלחלה. אדרבה, בעיני רבים יש בה משהו כמעט סימפטי – ובדיוק משום כך צריך להכיר בסכנה האמיתית הטמונה בה להמשך הקיום היהודי בתפוצות, ולטפל בה בנחישות ההולמת.

הקהילות היהודיות בעולם, ובעיקר בצפון אמריקה, מכירות, כמובן, בחומרת המשבר שבו הן מצויות, ונוקטות מאמצים של ממש על מנת להתמודד עמו. מאמצים אלו מתמקדים בדרך כלל בתחום החינוכי, בניסיון לחזק את הזהותם של צעירים יהודים עם עמם ועם מורשתו הדתית והתרבותית. ועם זאת, נדמה שהמנהיגות היהודית בתפוצות (להוציא, כמובן, את הזרמים האורתודוקסיים) נתקפת חולשה מסוימת כאשר היא נדרשת לנקוט עמדה נחרצת ביחס ללב הבעיה – דהיינו, נישואי התערובת. בהקשר הספציפי הזה היא מסתפקת לרוב בהשמעת הצהרות כלליות, מלאות רצון טוב, ונזהרת זהירות יתרה שלא לדרוך על בהונותיו של איש.

הזהירות הזאת מובנת בהחלט. האתוס הליברלי, הדומיננטי באמריקה ובמערב אירופה, אינו עולה בקנה אחד עם סגירות דתית ואתנית. רוח הסובלנות והפלוורליזם אפשרה ליהודים להשתלב ביתר הצלחה בחברות המערביות, אך גם הקשתה עליהם לשמר את המחיצות המפרידות בין קהילותיהם לסביבתן הלא-יהודית. רבים מהם הפנימו היטב את הערכים הליברליים וחשים אי-נוחות ואף סלידה נוכח הדרישה להעדפת בני או בנות-זוג מאותה קבוצת התייחסות דתית או אתנית. בסקר שערך 'הוועד היהודי-אמריקני' (AJC) בקרב יהודי ארצות-הברית בשנת 2000 הסכימו חמישים אחוזים מן הנשאלים עם הטענה כי ההתנגדות לנישואי תערובת היא "גזענית". בגישה דומה מחזיקים גם כמה מנהיגים יהודים בולטים. בריאיון שהעניק לנאוויש כרוניקל באוקטובר 2004 הכריז, למשל, נשיא הקונגרס היהודי העולמי דאז, אדגר ברונפמן, כי הקו המסורתי השולל זיווגים בין יהודים ללא-יהודים "מתחיל להישמע קצת כמו נאציזם".

עמדות אלו אינן רק ביטוי להזדהות עמוקה עם ערכי הסובלנות והפלוורליזם; הן מעוגנות גם בתפיסה הרווחת של הנישואין כקשר אינטימי בין אינדיבידואלים, שלשיקולים חברתיים וקהילתיים אין – ולא צריכה להיות – כל השפעה עליו. מנקודת המבט הזאת, האהבה הרומנטית היא הצידוק היחיד שלו נזקק כל קשר זוגי, תהא זהותם הדתית או האתנית של המעורבים בו אשר תהא. כל המעז לערער על מוסכמה כה דומיננטית מבחינה תרבותית מסתכן בתיגו כקנאי חשוך. "כיום קשה להאמין שעד לפני מאה שנה, משפחות שבניהן ובנותיהן נישאו בנישואי תערובת קיימו את מנהגי האבל היהודיים וישבו עליהם 'שבעה'", מציינים מחברי דו"ח המכון לתכנון מדיניות עם יהודי. "מחקרים עדכניים מעידים כי רוב ההורים היהודים באמריקה מרגישים

שאושר ילדיהם חשוב יותר מן השאלה אם בן או בת הזוג שלהם יהודיים". השינוי הזה משתקף גם בתרבות הפופולארית: בסרט המדבר הראשון, נגן הג'אז, שיצא אל האקרנים ב־1927, מגיב אביו החזן של הגיבור, ג'קי רבינוביץ', בזעזוע עמוק על התחברותו של בנו ל"שיקסע" ומתכחש לו. כיום, לעומת זאת, מציגים סרטי קולנוע וסדרות טלוויזיה כמו חברים וטיינפלד דמויות יהודיות המעורבות במערכות יחסים רומנטיות ומיניות עם לא־יהודים – מבלי שמשפחותיהן תגלנה התנגדות כלשהי לקשרים הללו.

ספק אם יהדות התפוצות הייתה נוקטת גישה מרוככת כל כך אל נישואי התערובת לו נתפסו עדיין בעיניה כהפרה מכוונת ובלתי הפיכה של טאבו. יש לזכור שעד אמצע המאה הקודמת נישואין כאלה – בדומה להמרת דת – נחשבו לגילוי דעת חד־משמעי בדבר רצונו של המתבולל להתנתק לחלוטין ממורשת עמו ולהשתלב בחברה הכללית. מי שהעז לנקוט צעד זה ידע היטב מה הוא משליך מאחוריו. כיום, לעומת זאת, המצב שונה. כפי שמסביר הסוציולוג שמואל נח אייזנשטדט בספרו הציוויליזציה היהודית, שראה אור ב־2002:

התבוללות כזאת נעשתה פחות ופחות עניין של חציית גבולות עקרונית, בתחום הדתי או האתני. הרכיב האידיאולוגי של ההתבוללות... נעדר כמעט כליל. היא לבשה יותר את הצורה של היסחפות; היסחפות אשר למרבה הפרדוקס הואצה בזכות ההיראות הגבוהה מאוד של הפעילויות הקהילתיות היהודיות, על יסוד ההנחה שלכאורה תמיד יהיה מקום לחזור אליה.

ואמנם, בחלק מן המקרים, יהודים שנישאו ללא־יהודים מבקשים לשמר היבטים מסוימים של זהותם התרבותית: הם מוסיפים לחגוג חגים כמו פסח וחנוכה, להדליק נרות שבת ולעתים אף ללכת לבית כנסת. בין ראשי הקהילות הלא־אורתודוקסיות יש לא־מעטים המתייחסים בחיוב לתופעה, ומנסים לשלב משפחות מעורבות בפעילויות החברתיות והחינוכיות שהם מארגנים, מתוך תקווה שבאופן זה ניתן יהיה לקלוט אותן מחדש בחיק היהדות – ואולי אפילו להרחיב את שורותיה. ברוח זו קבע מאמר המערכת של העיתון היהודי־אמריקני פרווארד ב־8 ביולי 2005 כי "היהדות תוסיף לשגשג רק אם תעודד אינדיבידואלים לאמץ אותה ותקדם אותם בברכה אם הם בוחרים לעשות כן. השאלה כבר איננה כיצד למנוע מיהודים להתנתק מן הקהילה, אם על ידי נישואים 'עם החוץ' אם על ידי התבוללות פשוטה. אלה השאלות של אתמול. השאלה הבווערת כיום היא: האם יכולה הקהילה היהודית לפנות מקום לסוגים חדשים של יהודים המעוניינים להצטרף אליה?"

הקריאה הנרגשת לפתוח את דלתות בית הכנסת בפני "סוגים חדשים" של יהודים ראוי לדיון רציני ונוקב, אולם היא גם לוקה באופטימיות מוגזמת. הסטטיסטיקה היבשה מראה שברוב המוחלט של המקרים נישואי התערובת אינם מכוננים זהות יהודית חדשה; הם רק מקעקעים את זו הישנה. ואמנם, מחקר שפרסם סטיבן כהן מן ההיברו יוניון קולג' בנובמבר 2006 מפוגג כל אשליה שמישהו עשוי לטפח בעניין. המחקר, הנושא את הכותרת סיפורן של שתי יהודיות, מצביע על הפער ההולך ומתרחב בין שתי קבוצות באוכלוסייה היהודית בארצות-הברית. קבוצה אחת, שעמה נמנים יהודים אמריקנים מכל הזרמים – אורתודוקסים, קונסרבטיבים, רפורמים ואחרים – מקיימת ברובה המכריע אורח חיים יהודי (במידה כזו או אחרת של הקפדה), מעניקה לילדיה חינוך יהודי, מזדהה עם מטרות יהודיות וחשה מחויבות וקשר רגשי עמוק כלפי המדינה היהודית. "מי האנשים האלה?" שואל כהן, ועונה: "אלה יהודים שנישאו ליהודים ושיש להם ילדים בגיל בית הספר".

הקבוצה השנייה, לעומת זאת, מורכבת מזוגות מעורבים של יהודים ולא-יהודים. רק מחציתם חוגגים מועדים יהודיים בהזדמנות כזו או אחרת; רק קומץ מתוכם – בין תשעה לארבעה-עשר אחוזים – טורח להגיע מדי פעם לבית הכנסת, לשמור על כשרות, להדליק נרות שבת או להתנדב לארגונים יהודיים; רק שלושה אחוזים מהם שלחו את ילדיהם לבתי ספר יהודיים, לעומת שלושים ושלושה אחוזים מן הזוגות הנשואים בקבוצה הראשונה.

אכן, נראה שהרוב המכריע של הזוגות המעורבים מתקשה, או אינו מעוניין, להנחיל לילדיו תחושה כלשהי של זהות יהודית. על פי נתוני סקר האוכלוסייה היהודית הארצי שנערך בארצות-הברית בשנים 2000–2001, רק שלושים ושלושה אחוזים מן הילדים הללו מתחנכים כיהודים. שלא במפתיע, שיעור נישואי התערובת בקרב בני ובנות לזוגות מעורבים עומד על שבעים ושישה אחוזים. בתוך שני דורות בלבד, מרכיב הזהות היהודית במשפחות האלה מידלדל באופן משמעותי, ובקרב רבות מהן הוא נעשה חסר משמעות לחלוטין.

מובן שיש גם יוצאים מן הכלל: חלק מן הזוגות המעורבים מגלים, כאמור, עניין מסוים בקיום מנהגים וטקסים בעלי צביון יהודי. דא עקא, שהניסיון לשלב מנהגים אלו במסורות אחרות – מתוך כוונה להעניק ביטוי הולם לרקע התרבותי השונה של בני-הזוג – מרוקן אותם מכל תוכן ממשי. חג הכלאיים "כריסמופה", המציע איחוד מאושר בין המכבים לסנטה קלאוס, הוא דוגמה מובהקת לבעיה: ה"חג" הזה (שהוצג באחד מפרקיה של סדרת הטלוויזיה

הפופולארית לבני-הנעורים האו.סי) הוא אולי רעיון מסחרי מצוין, אך מכל הבחינות האחרות אין הוא יותר מפארסה, השמה ללעג ולקלס את שתי הדתות. אחרי הכל, בין המנהגים היהודיים ובין אלה הנוצריים פעורה תהום תיאולוגית עצומה; העקרונות שהם מגלמים פשוט אינם מתיישבים זה עם זה: אי-אפשר לחגוג את הולדתו של התינוק ישו, "בן האלוהים", ובה בעת להנציח את זכרם של החשמונאים, שמסרו את נפשם כדי למחות כל זכר לתרבות האלילית שהכתה שורש בארצם.

להתבוללות האינטנסיבית של יהדות התפוצות יש, מטבע הדברים, גם השלכות אידיאולוגיות. אף שנישואי תערובת אינם נתפסים עוד כהתנתקות מכוונת מן היהדות ומן העם היהודי, הם מעידים לכל הפחות על התרופפותה של הרגשת המחויבות למוקדי ההזדהות המסורתיים הללו. במובן הזה, הם משקפים הלך רוח שלו שותפים צעירים יהודים רבים, החשים ניכור כלפי הקהילות הממוסדות של הוריהם ומסתייגים מן הפוליטיקה ה"בדלנית" וה"לאומנית" שהן מקדמות. "ליהודים רבים הנשואים ללא-יהודים, נראים רעיונות שבטיים של מחויבות לכלל האומה זרים ומביכים, מנוגדים לחופש הפרט ולאתוסים האמריקניים של אוניברסליזם ואינדיבידואליזם", כותב ההיסטוריון יונתן סרנה, בחיבורו רחב היריעה היהדות באמריקה (2005). "נאמנות, אחריות הדדית ורעיונות דומים, שיהודים כוללים במשבצת של 'כלל ישראל', הפכו בחוגים הללו לערכים יהודיים הנתונים בסכנה".

כדאי להתייחס בכובד ראש לדברי האזהרה של סרנה. "הרעיונות השבטיים" שהוא מזכיר – ובעיקר האמונה שכל היהודים, בכל מקום, קשורים זה לזה וערבים זה לזה – אינם שיירים של תמונת עולם ארכאית, שהעולם היהודי המודרני יכול להשליך מאחוריו בשם הקדמה. הרעיונות הללו הם החוליות המרכיבות את עמוד השדרה של הקיום היהודי, והוויתור עליהם – או הזלזול בהם – מאיים להטיל מום חמור, אולי קטלני, בגוף הקיבוצי החי והנושם של עם ישראל.

אם תופעת נישואי התערובת היא אמנם, כפי שטוען סטיבן כהן, "האיום הגדול ביותר על המשכיות הקיום היהודי כיום, הן ברמה האינדיבידואלית והן ברמה הקבוצתית", כי אז יש להתמודד עמה בתקיפות הנדרשת. המנהיגות היהודית בארץ ובתפוצות אינה יכולה להשלים עם אסון

דמוגרפי בממדים כאלה, ובוודאי אינה צריכה להתחמק מטיפול נחוש בבעיה רק בשל החשש כי תוקע כזענית.

ההאשמות הללו מופרכות, כמובן, על פניהן, ובכל זאת צריך לחזור ולהדגיש כנגדן: לשלילת נישואי התערובת אין דבר וחצי דבר עם גזענות. העם היהודי אינו קיבוץ אנושי הומוגני מבחינה אתנית ומעולם לא שאף להיות כזה. במשך אלפי שנות קיומו נספחו אליו צאצאים לאינספור עמים וגזעים: אַדומים, רומאים, ערבים, כוזרים, סלאבים, בְּרָרִים, אינדיאנים, אפריקנים – והרשימה הולכת ומתארכת. הליך הגיור מאפשר לכל מי שגמר אומר בנפשו לעשות כן להצטרף אל העם הנבחר ולהפוך לבשר מבשרו. בין היהודים שוררת אמנם מחלוקת עזה לגבי הדרישות הספציפיות שבהן כרוך ההליך הזה, אך לא לגבי תכליתו הסופית.

התנגדות לנישואי תערובת אינה מבטאת אפוא שאיפה להגן על ייחוד ביולוגי כלשהו (שאינו קיים, למרות כל השמועות הגורסות אחרת). היא מונעת על ידי הרצון לשַׁמֵּר משהו שונה לחלוטין: מורשת תרבותית. היהדות, בניגוד לנצרות ולאיסלאם, אינה אוניברסלית. היא מתקיימת רק בגבולות הפרטיקולריזם הלאומי של העם היהודי. היא כרוכה בו ללא התר. המסורת מעניקה לקולקטיב האנושי זהות, סדר, זיכרון ותחושת ייעוד; הקולקטיב נוצר את המסורת, מפיח בה חיים ומאפשר לה לצמוח ולהתפתח. לו פסו בני הלאום היהודי מן העולם, לא הייתה היהדות שורדת אפילו שעה אחת נוספת.

כל מי שמורשת ישראל יקרה ללבו חייב לקבל אפוא על עצמו את עולם המכביד של מנגנוני הגנה תרבותיים, המבטיחים את שימורה של הזהות היהודית המובחנת. הדרישה כי היהודים יתחננו בתוך עמם אמנם אינה הולמת את הטעם הליברלי, ובמובנים מסוימים, מודרניים מאוד, היא גם לא-רומנטית להחריד, אולם הניסיון מורה על נחיצותה. הנתונים המצטברים, שאת מקצתם הצגנו לעיל, מראים בבירור כי נישואי תערובת אינם שער הכניסה אל העולם היהודי אלא פתח היציאה ממנו – פתח שדרכו עוברים, מדי שנה, אלפי בני אדם, המתנתקים משורשיהם, ממורשתם, מן הזהות שאליה נולדו. כנראה אי-אפשר לחסום את הנתבי הזה, המוליך החוצה והלאה מן היהדות – אבל מותר וראוי לתלות מעליו שלט אזהרה באותיות מאירות עיניים.

קשה לחזות, בשלב זה, מה יעלה בגורלה של יהדות התפוצות. אולי התחזיות האפוקליפטיות נחפזות מדיי לבשר על קצה הממשמש ובא; קהילות מסוימות מפגינות, ככלות הכל, עמידות ראויה להערכה בפני פיתויי ההתבוללות ואבדן

הזהות. ובכל זאת, נוכח דעיכתם המתמשכת והעקבית של המרכזים היהודיים הגדולים והמפוארים באמריקה, באירופה וברוסיה, מתחוור לנו שוב תפקידה התרבותי המכריע של מדינת ישראל. חלק גדול מן העם היושב בציון אינו מקיים אורח חיים מסורתי ואינו מייחס כל חשיבות לאיסורים ולטאבואים העתיקים. בכל מקום אחר בעולם, היהודים הללו היו עלולים להיטמע בסביבתם הנכרית ללא היסוס; ואולם, במדינה היהודית, הם חיים בקרב בני-עמם, מדברים עברית, מתחתנים כדת משה וישראל ואומרים קדיש על קברי אבותיהם. כפי שציינה המשפטנית רות גבזון במאמר שהתפרסם מעל דפי חכמה לפני שנים ספורות, "ישראל היא המקום היחיד המציג 'ברירת מחדל' של קיום עברי-יהודי... שבו שימורה של זהות כזאת הוא המובן מאליו".

ולו קמה המדינה רק כדי לשרת צורך זה – דיינו.

אסף שגיב
בשם העורכים